KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 10 — ČÍSLO 1

OBSAH

RUŽIČKA, J.: O význame publicistického štýlu 3
ORAVEC, J.: Zánik genitívnych väzieb 5
VALKOVIČOVÁ, G.: Ako prekladať maďarské ženské mená do slovenčiny 10
KRÁĽ, Á.: Systematika znelostnej asimilácie I 14
SABOL, J.: O tempe reči . . . 17
ONDREJOVIČ, S.: Mária Rázusová-Martáková o slovenských predložkách 21

Rozličnosti

Chronostikon, alebo chronostichon? Š. Horváth . . 24
Jalovosť = neplodnosť i neoplodnenosť. J. Václavík 26

Správy a posudky

K šesťdesiatke Jozefa Ružičku. J. Horecký 28
Pekná a dobrá knižka. J. Ružička 29
Úvahy o umeleckom prednese. L. Rybár 29

Spytovali ste sa

Sebastián/Šebastián, Agnesa/Agneša, Mengusovce. K. Palkovič 31
O vyjadrení *Kto poznáte?* E. Bajzíková 32

KULTÚRA SLOVA

1976

ROČNÍK 10

ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TERMINOLÓGIU ● ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

VEDA

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR
PhDr. Ján Kačala, CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR
PhDr. Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA
Doc. PhDr. Eugénia Bajzíková, CSc., doc. PhDr. Valéria Betáková, CSc., PhDr. Gejza Horák, CSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., PhDr. Ján Kačala, CSc., PhDr. Ivan Masár, doc. PhDr. Ján Matejčík, CSc., PhDr. Ján Oravec, DrSc., PhDr. Konštantín Palkovič, prof. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., člen korešpondent SAV, PhDr. Ján Sabol, PhDr. Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 10 — 1976 — ČÍSLO 1

O význame publicistického štýlu

JOZEF RUŽIČKA

V súčasnej spisovnej slovenčine pozorujeme popri ustaľovaní formálnych prostriedkov a obohacovaní sémantiky najmä štylistickú diferenciáciu a rozvoj vyjadrovacích prostriedkov vecnej literatúry. Dnes sa markantne vyníma priebojnosť odborného a najmä publicistického štýlu spisovnej slovenčiny, čo súvisí s nebývalým rozvojom vedy, techniky a ekonomiky súčasnej spoločnosti a potom aj s narastaním miery súčasnej spoločensky nevyhnutnej masovej komunikácie.

Z toho, pravda, vyplýva aj posun prostriedkov a postupov publicistického štýlu nielen do centrálnejších oblastí, ale aj do sféry charakteristických čŕt dynamiky súčasného spisovného jazyka. Veď je všeobecne známe, že veľa slov a konštrukcií sa dostalo do neutrálnych vrstiev spisovnej slovenčiny práve prostredníctvom tlače a rozhlasu.

Rozvoj súčasnej spisovnej slovenčiny je teda spätý s rozvojom našej publicistiky. Prostriedky masovej komunikácie nadobúdajú totiž čoraz väčší význam nielen pri informovaní ľudí, lež aj pri formovaní ich vedomia a napokon aj pri usmerňovaní ich činnosti. Z tejto komplexnej funkcie vyplýva aj zodpovednosť tlače, rozhlasu a televízie v oblasti jazykovej kultúry a v konečnom dôsledku aj pri rozvoji prostriedkov spisovnej slovenčiny vôbec. Treba si len uvedomiť, že každodenne berieme do rúk svoje noviny a radi siahneme aj za našimi časopismi, že takmer po celý deň sme obklopení zvukmi rozhlasu a mnohý večer strávime pri sledovaní programu našej televízie. Tieto stretania s tlačeným a hovoreným slovom našej publicistiky zanechávajú v nás hlboké stopy a ovplyvňujú aj naše jazykové vedomie, alebo aspoň usmerňujú našu jazykovú prax: reč publicistiky je živým príkladom pre každodennú jazykovú prax najširších vrstiev spoločnosti. Je to skutočná škola živej reči.

Z uvedeného vychodí, že tvorcovia a realizátori publicistických prejavov sú v značnej miere zodpovední za rozvoj celej jazykovej praxe, za jej kultúrnu úroveň. Preto je nevyhnutné, aby sa gramatickej a lexikálnej správnosti, štylistickej primeranosti a spoločenskej vhodnosti použitých prostriedkov venovala vždy primeraná pozornosť. Je samozrejmé, že pre efektívnosť publicistického prejavu je rozhodujúca myšlienka, lenže neslobodno zabúdať ani na to, že slovné vyjadrenie má jednoznačne podporovať komunikáciu, teda že slovné vyjadrenie nesmie byť pri komunikácii prekážkou. Ide teda pritom nielen o žiadanú výstižnosť a účinnosť slovného vyjadrenia, ale aj o prípadné negatívne vlastnosti, ktoré sa presadzujú ako prekážky pre hladký priebeh komunikácie. Dialektická jednota abstraktného jazykového systému a konkrétneho textu si vyžaduje, aby sa i pri maximálnej tvorivosti jednotlivca plne rešpektovali zložky jazykového systému a jeho vývinové tendencie. Len taký jazykový prejav sa prijíma bez rušivých momentov, ktorý je v maximálnej zhode s normou jazykového systému. Inými slovami to možno povedať aj tak, že konkrétny jazykový prejav sa má formulovať na spisovnej osnove, pričom každá odchýlka od normy spisovného jazyka má mať dajakú funkciu. Dnes už veľmi prekáža aj v rozhlase a televízii, keď sa čo aj improvizovaný rozhovor realizuje v nespisovnej podobe, napríklad v akejsi miešanine alebo spisovnej reči a nárečia, alebo spisovnej reči a slangu. A takýto hybridný útvar v písanej podobe, teda na stránkach dennej tlače je dnes už v podstate nemysliteľný.

Publicistické prejavy sa tvoria pomerne rýchlo, rozhodne rýchlejšie ako prejavy odborné alebo umelecké. S rýchlou tvorbou súvisí aj väčšia miera improvizácie a malá účinnosť sebakontroly, čoho dôsledkom je silné uplatnenie individuálnych návykov i zlozvykov v publicistickom prejave. Vidieť to najmä na úrovni spravodajských útvarov, kde si autori pomáhajú zabehanými frázami a klišéovitou stavbou. Rovnakou mierou sa osobitosti idiolektu uplatňujú v hovorených prejavoch, napríklad v rozhlase a televízii. Tu sa ukazuje, že zvuková stránka spisovnej slovenčiny nie je ešte dosť ustálená, a preto sa ešte uplatňujú rozličné výslovnostné variácie aj v dikcii renomovaných hlásateľov, komentátorov a redaktorov, teda ľudí, ktorí vystupujú ako profesionálni používatelia spisovnej slovenčiny.

Publicistické prejavy sú úzko späté so skutočným životom našej spoločnosti. Preto sa v nich často používajú aj prostriedky pracovných a iných slangov, teda prostriedky jazykových útvarov, ktoré nie sú celospoločenské. Hoci nemožno jednoznačne odsúdiť takúto interferenciu ako zásadne chybnú a teda neprípustnú, jednako sa treba usilovať, aby sa v publicistických prejavoch na únosnú mieru obmedzoval výskyt nespisovných prostriedkov, počítajúc do toho napríklad nielen

slangové a nárečové slová, ale aj exkluzívne slová cudzieho pôvodu, čiže prostriedky, ktoré nie sú zrozumiteľné prevažnej väčšine čitateľov dennej tlače či poslucháčov rozhlasu a televízie, a preto pôsobia pri komunikácii rušivo.

Spoločným úsilím všetkých môže sa naša publicistika stať skutočne živým a žiarivým príkladom, ktorý hodno nasledovať v celej jazykovej praxi, pretože význam prostriedkov hromadnej komunikácie stále rastie a bude rásť v súvislosti so zvyšujúcim sa tempom vedeckého a technického pokroku. V dôsledku toho sa publicistický štýl stane ešte aktívnejším faktorom v rozvoji spisovnej slovenčiny.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Zánik genitívnych väzieb

JÁN ORAVEC

Slovesá pre svoj neúplný vecný význam zväčša vyžadujú, aby sa ich obsah doplnil podstatným menom alebo iným výrazom, a tak aby sa ich význam stal presným, jednoznačným. Takémuto závislému výrazu nadradené sloveso určuje aj formu, napr. podstatné mená v takejto pevnej závislosti stoja v tom páde, ktorý im „diktuje" nadradené sloveso, porov. *naviesť dakoho na dačo, odviesť dakoho od dačoho, vyviesť dakoho z dačoho (*napr. *z omylu)* a pod. Odborne sa pevné spojenia podstatného mena so slovesom menujú predmetovým (objektovým) spojením alebo pevnou väzbou. Typickou pevnou väzbou je spojenie slovesa s podstatným menom vo 4. páde (v akuzatíve). Postupom času prechádzajú k akuzatívnej väzbe aj slovesá, ktoré sa pôvodne viazali s iným pádom, napr. s 2. pádom (genitívom). Práve o tejto skupine slovies sa zmienime v našom článku. Vynecháme pritom zvratné slovesá so zvratným *sa,* napr. okruhy slovies s významom *chytiť sa, dovolávať sa, spýtať sa, zastať sa, úfať sa, zrieci sa, brániť sa . . . ,* lebo pri zvratných slovesách sa genitívne väzby držia podstatne lepšie, ako ukazujú napr. dvojice slovies s väzbami: *zastať sestru — zastať sa sestry, dovolať pomoc — dovolať sa pomoci, dožiť osemdesiatku — dožiť sa osemdesiatky, dočkať koniec — dočkať sa konca, (ne)dopustiť dačo — (ne)dopustiť sa dačoho, chytiť dačo — chytiť sa dačoho, minúť dačo — minúť sa dačoho /s dačím/ s dakým* a pod.

Vynecháme aj prechodné nezvratné slovesá, pri ktorých genitív konkuruje s akuzatívom, ale väzby nemajú celkom rovnaký význam. Geni-

tív na rozdiel od neutrálneho akuzatívu v nich naznačuje, že slovesný dej zasahuje pomenovanú vec iba čiastočne, porov. *mať/nemať dačo — mať/nemať dačoho, dať/nedať dačo — dať/nedať dačoho* ... a pod. Odborne hovoríme, že genitív oproti akuzatívu po prechodných slovesách naznačuje aj mieru zásahu, že vyjadruje partitívny odtienok, ale v podstate ide vždy o priamy, t. j. akuzatívny predmet.

Tak nám ostanú slovesá, ktoré sa v starších gramatikách označovali ako slovesá s vlastnou genitívnou väzbou. Ešte J. Damborský vo svojej Slovenskej mluvnici k nim zaraďoval slovesá *dôjsť, dochádzať, dočkať, dosiahnuť, dočiahnuť, nabývať, dobyť, ... poslúchnuť, užiť, použiť, zaslúžiť, zažiť ... všímať si, vážiť si, šetriť, dbať, nechať, žiadať (si), prosiť, pýtať, hľadať, nájsť, potrebovať, skúsiť ... ľutovať.*

Sám však už čiastočne pochyboval o tom, že by sa uvedené slovesá viazali výhradne s genitívom. Pri daktorých z nich, napr. pri slovesách *dočkať, čakať, nadobudnúť, nadobúdať,* konštatuje (c. d., s. 145), že v slovenčine mávajú namiesto genitívu často akuzatív. Akuzatívne väzby prináša z Kukučínových diel: *Len čakajú príležitosť. — Že ju dočkajú s odpoveďou. — Veru by sa mu zišlo druhý nadobudnúť.* (Kuk.)

No aj tak Damborského kodifikácia priveľmi žičila genitívu, lebo genitívne väzby pri väčšine uvedených slovies boli mŕtve alebo archaické nielen v dvadsiatych rokoch nášho storočia, ale už v prvej polovici minulého storočia, ako na to upozornil Ľ. Štúr. V Nauke reči slovenskej (s. 240 n.) pri nezvratných slovesách s cieľovým významom kodifikoval ako základnú väzbu akuzatív. Tento stav dosiahla slovenčina vlastne ešte v 18. storočí, ako o tom svedčí Bernolákov Slowár. Bernolák v mnohých prípadoch pokladal za normu iba akuzatív, zriedkavejšie ponechával obidve väzby — akuzatív aj genitív, napr. pri slovesách *dosiahnuť dačo* i *dačoho, nadobudnúť dačo* i *dačoho.*

Ak pri nezvratných slovesách boli genitívne väzby neživé pred dvoma storočiami, tým viac to platí o súčasnej slovenčine. Z pôvodného stavu ostali len mizivé zvyšky, aj tie sa naďalej tratia.

Tak z prvej skupiny slovies, pri slovesách s predponou *do-: dôjsť — dochádzať, dostúpiť, dostihnúť, dosiahnuť, dočiahnuť, dobyť, nadobudnúť — nadobúdať (nadobývať)* ... ostala genitívna väzba ako základná iba pri dvoch prvých slovesách, a to pri slovesách *dôjsť/dochádzať* a *dostúpiť/dostupovať.* Tieto slovesá sa odlišujú od ostatných významom: vyjadrujú pohyb subjektu deja a bez predpony sú nepredmetové: *ísť, stúpiť/stúpať.* Preto sa k nim doteraz viaže genitív aj v konkrétnom, priestorovom význame, napr.: *Toľko sveta, že ja ako chlapec len som sa vtisol do úzkej ulice medzi šiatre, roztiahol trochu ruky a — už ma niesli na desať i dvadsať krokov, čo mi nohy zeme nedošli.* (Taj.)

A genitív majú aj v prenesenom význame: *Matúš ... vraj ... dobrého konca nedôjde.* (Jégé) — *Ustáva a vďaky nedôjde.* (Timrava) — *Ako nerásť pýchou, keď krásne dielo došlo naplnenia.* (Lenko) — *Veď on vedel: s bedárom ploty zapletaj — zlého výsledku dôjdeš.* (Mináč) — *Jeho nepokoj dostúpil vrcholu.* (J. Horák) — *A keď umelecký záchvat dostúpi vrcholu, tu zastone rozkošou.* (Kuk.)

Po slovese *dostúpiť* začína sa v odbornom štýle popri genitíve používať aj akuzatív. Nepokladáme ho za chybu, lebo odráža všeobecnú vývinovú tendenciu pri väzbách nezvratných slovies, smerovanie k väzbe s holým akuzatívom: *Práve v Schönbergovej škole dostúpilo komponovanie žánrových obrázkov priam vrchol.* (J. Kresánek)

Pri všetkých ostatných slovesách s predponou *do-* už genitív prestal byť základnou väzbou. Nastúpil namiesto neho holý akuzatív, napr. *dočkať dačo/dakoho, dočiahnuť dačo, dosiahnuť dačo, dobyť dačo, nadobúdať/nadobudnúť dačo, dostihnúť dačo/dakoho, dožiť dačo ...* Je tak preto, že uvedené slovesá sú predmetové aj bez predpony *(čakať dačo/na dačo/za dačím, čiahať za dačím/po dačom, siahať za dačím/po dačom, stihnúť dakoho/dačo)*, alebo sa už dnes významovo nerozkladajú na predponu a základ *(dobyť, nadobudnúť)*, príp. genitívna väzba je rezervovaná až ich zvratnej podobe *(dožiť sa dačoho)*. Tieto ich významové a konštrukčné vlastnosti vyvolali do života akuzatívnu väzbu. Tá je pri všetkých dobre doložená vo všetkých štýloch: *Ledva som dočkala prestávku.* (Jančová) — *Keď dosiahne úroveň kresla, zastane.* (Jaroš) — *Dosiahli svoj cieľ.* (Urban) — *V tomto zostrýkovení našej prózy dosiahol neprekonateľné majstrovstvo.* (A. Matuška) — *Podľa občianskeho zákonníka je spôsobilý na právne úkony ten, kto dosiahol plnoletosť.* (Š. Luby); *Srdce tej peknej ženskej musí dnes dobyť.* (Rázus) — *Doniesol do chaty chýr, že sovietske vojsko dobylo Charkov.* (A. Bednár); *Jednotlivé výjavy udalostí nadobúdajú nový, neuveriteľný význam.* (Chrobák) — *A on koľké roky dožil.* (Hečko)

Po slovese *stihnúť* môžu stáť predmety až dvojakého druhu: cieľový — *stihnúť dačo* (napr. *stihnúť vlak, električku ...*) a vzťahový — *stihnúť dakoho* (napr. *stihlo ho nešťastie*), a to predmety v holom akuzatíve; o to viacej sa cíti genitívna väzba chybnou pri predponovom slovese *dostihnúť*, preto sa v dnešnom spisovnom jazyku vyskytuje len akuzatívna väzba: *Slámkovej kobylke stačilo urobiť dva-tri skoky, aby dostihla Cútov krám.* (Jil.)

V skupine slovies s predponou *do-* sme nenašli ani jeden doklad na genitívnu väzbu pri slovese *dočiahnuť/dočahovať*. Súvisí to s tým, že sloveso *dočiahnuť/dočahovať* vyjadruje konkrétnu činnosť a jeho používanie je veľmi široké. Jeho abstraktnejšie synonymum *dosiahnuť/dosahovať* možno zaregistrovať sem-tam i s genitívnou väzbou, ale práve

pre rovnoznačnosť so slovesom *dočiahnuť/dočahovať* niet pri ňom dôvod kodifikovať inú ako akuzatívnu väzbu *dosiahnuť/dosahovať dačo.*

Z ostatných slovies svojou predponou pôvodne vyjadrovali smerovanie k cieľu slovesá *zaslúžiť/zasluhovať, nájsť/nachádzať.* No aj tie sa v dnešnej slovenčine viažu s akuzatívom, a to aj vtedy, keď je predmetom abstraktné meno (dejové alebo slovesné podstatné meno): *Po dobrej večeri, ktorá naozaj zaslúžila pochvalu, vybrali sa do Rybianskych.* (Rysuľa); *Nik akosi nevie nájsť vhodné miesto.* (Chrobák) — *Sama energická nachodí zaľúbenie v láznej robote stroja.* (Hečko)

Prípady, ako sú príslovia *Náuka všade miesta nájde; Kto sa moce po noci, hľadá palicovej nemoci* stoja už mimo súčasnej normy. Sú to archaizmy. V dnešnej spisovnej slovenčine je tu pevná väzba s akuzatívom *miesto nájde, hľadá palicovú nemoc.*

Ak sa pri doteraz vypočítavaných slovesách osihotene vyskytne aj genitív, tak je to preto, že v ich význame je odtienok smerovania k cieľu. Pri ostatných skúmaných slovesách tento odtienok nerozhoduje. Genitívnu väzbu pri nich — popri základnej, akuzatívnej — umožňuje zasa odtienok partitívnosti, napr. *užiť dačo/dačoho, zažiť dačo/dačoho, nechať dačo/dačoho, prosiť dačo/dačoho, pýtať dačo/dačoho, potrebovať dačo/dačoho, skúsiť dačo/dačoho.* Nie všetky tieto slovesá pripúšťajú partitívne chápanie v rovnakej miere. Pri daktorých je celkom bežné, napr. *pýtať* alebo *prosiť si vodu — vody, potrebovať peniaze — peňazí, nechať (dakomu) múku — múky ...*, pri iných je zriedkavé, ba celkom obmedzené na jedno-dve spojenia, napr. *nezažiť krásy, skúsiť sveta ...*, a napokon pri daktorých vylúčené, napr. *ľutovať, (u)poslúchnuť, vážiť si, šetriť.*

Kde nejde o partitívny odtienok, tam sa musia tieto slovesá viazať s akuzatívom: *užiť liek (prázdniny, dovolenku ...), použiť zbraň (autobus, ďalekohľad), zažiť veselú príhodu, všímať si prvý červený štvorček, vážiť si starú známosť, skúsiť inú metódu (svet).*

Keď nejde o partitívnosť, genitív sa nemá použiť. Je chybnou väzbou. Najväčšou chybou by bol pri slovesách, ktoré partitívne chápanie vylučujú, napr. *ľutovať niečoho, spomenúť niečoho,* ale aj pri iných, ak nejde o partitívne chápanie, napr. *nechaj toho.* Na šťastie táto chyba sa nevyskytuje; dnes je tu ustálená akuzatívna väzba: *ľutovať dačo* (aj v spojení s ukazovacím zámenom: *ľutuješ to?), spomenúť/spomínať dačo* alebo *o dačom/na dačo, nechať dačo* (aj v spojení s ukazovacím zámenom: *nechaj to).*

Dnes po týchto slovesách stoja v akuzatíve aj abstraktné mená: *Ľutuješ svoj omyl?* (Figuli) — *Ľutujeme svoju nevďačnosť a sľubujeme si, že sa polepšíme.* (Chrobák) — *Môcik uznal a prosil „pre tú slabosť ľudskú" odpustenie.* (Taj.) — *A ešte majú smelosť pýtať výplatu.* (Chrobák)

Partitívny význam v podstate zanikol aj v slovesách z okruhov *žiadať (vyžadovať požadovať ...), užiť/užívať/použiť, nadužívať, zneužívať ...)*. Sú to dnes prechodné slovesá, t. j. viažu sa s akuzatívom. Platí to najmä o slovese *použiť/používať*. Vzniklo zo slovesa *užiť/užívať* na vyjadrenie špeciálneho významu „upotrebúvať ako nástroj, prostriedok", a keďže názvy nástrojov neumožňujú partitívne chápanie, genitívna väzba je pri slovese *použiť/používať* vylúčená. O väzbách odvodenín od slovies *žiadať, užiť/užívať* sme písali v Slovenskej reči.

Normatívne príručky kodifikujú väzby uvedených slovies zhodne: predpisujú pri nich akuzatívnu väzbu. Iba pri slovese *všimnúť si/všímať si* Slovník slovenského jazyka na rozdiel od Pravidiel slovenského pravopisu popri akuzatívnej väzbe ponecháva s poznámkou *star.* aj genitívnu väzbu. Genitívna väzba je pri slovese *všimnúť si/všímať si* naozaj stará, doložená iba u nežijúcich autorov. Dnes je pri ňom normou akuzatívna väzba *všimnúť si dačo/všímať si dačo: Všimli ste si Diov chrám, všimli ste si Akropolis?* (A. Bednár) — *Nevšíma si jaré publikum.* (Jes.)

Iný vývin ako všetky predchádzajúce slovesá prekonalo sloveso *dbať*. Sloveso *dbať* sa neviaže s holým, ale s predložkovým akuzatívom. Má dnes väzby *dbať na dačo/dbať o dačo: Aj chlapec už akosi málo o mňa dbá.* (Ondrejov) — *Neuvažuje, nedbá o budúcnosť.* (Urban) — *Nedbám na mesiac, keď mi slnko svieti.* (Príslovie).

Predložkovými väzbami sloveso *dbať* sleduje ten vývin čo zvratné slovesá, ktoré sa kedysi viazali s genitívom. Zvratné slovesá tu vo vývine smerovali viacej k predložkovým väzbám než k holému akuzatívu, porov. *odvážiť sa „dačoho" > odvážiť sa na dačo, (z)účastniť sa dačoho > (z)účastniť sa na dačom/v dačom/pri dačom* a pod. Genitívna väzba sa pri slovese *dbať* dnes nepoužíva. Ak by sa vyskytla, bola by nespisovná.

Z pôvodných genitívnych väzieb pri nezvratných slovesách ostali len zvyšky. Genitívnu väzbu dnes vyžadujú iba slovesá *dôjsť/dochádzať, dostúpiť/dostupovať*. Pri ostatných nezvratných slovesách nastúpil namiesto genitívu akuzatív: *dočiahnuť/dosiahnuť okraj, dosahovať vynikajúce výsledky, dočkať prestávku, dobyť hrad, nadobudnúť/nadobúdať istotu, poslúchať rozkaz, užiť pilulku, užívať byt, použiť najkratšie spojenie, zneužívať dôveru, zasluhovať odmenu, zažiť niečo nové, všímať si pravý okraj, vážiť si poriadok, šetriť peniaze (jemnocitnosť), prosiť/pýtať/žiadať podporu, potrebovať pomoc, hľadať/nájsť príčinu, nechať to (na pokoji), (ne)ľutovať to (svoj krok)*. Pôvodnú genitívnu väzbu výnimočne nahradil predložkový akuzatív, a to pri slovese *dbať na dačo, dbať o dačo.*

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BERNOLÁK, A.: Slowár slovenskí, česko-latinsko-nemecko-uherskí. Budae, Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825. Tomus I. (dosáhnúť), s. 457.

DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy. V. vydanie. Nákladom a tlačou Štefana Huszára v Nitre 1930. II. diel — skladba, s. 132—135.

DAMBORSKÝ, J.: c. d., s. 145.

ORAVEC, J.: Väzby slovies *užiť/užívať* a ich odvodenín. Slovenská reč, *18,* 1953, s. 405 n.; ten istý: Väzbové pomery pri slovese *žiadať* a jeho odvodeninách. Slovenská reč, *20,* 1955, s. 343 n.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 5. zväzok, 1965, s. 188.

ŠTÚR, Ľ.: Nauka reči slovenskej. Nákladom Tatrína číslo 1. V Prešporku 1846, písmom Belnayho dedičou, s. 203—204.

Ako prekladať maďarské ženské mená do slovenčiny

GIZELA VALKOVIČOVÁ

V každej krajine socialistického tábora je už bežné všímať si v rozličných vedných disciplínach aj formy práce a jej výsledky v spriatelených krajinách.

Aj v našej pedagogickej a metodickej tlači sa zjavujú informatívne články o vyučovaní a školstve v Maďarskej ľudovej republike, ktoré môžu podnetne pôsobiť aj v našej práci. Je isté, že v MĽR sa najmä metodike vyučovania venuje veľká pozornosť a v mnohom môžeme skúsenosti z MĽR tvorivo uplatniť aj u nás.

Je preto veľmi správne, že aj metodický časopis pre otázky jazyka a literatúry Slovenský jazyk a literatúra v škole občas informuje čitateľov o novinkách našich južných susedov. Aj v 2. čísle XXI. roč. (1974—75) na s. 44 je článok *Podnety z metodického časopisu Magyartanítás.* V článku je 7 ženských mien, z ktorých však len v jednom prípade je preklad do slovenčiny správny. Mená žien sú preložené takto: *Komár Pálnová, Jobbágynéová, Miklós Gyulanová, dr. Dorcis Györgynéová, dr. Verner Laszlóvá, Mész Lászlóvá.*

Slovenskému čitateľovi znejú tieto formy pravdepodobne úplne nezrozumiteľne, ťažko rozozná priezvisko a rodné meno jednotlivých maďarských autoriek.

V maďarčine sa osobné mená (mužské i ženské) uvádzajú v opačnom poradí ako v slovenčine. Najprv je priezvisko, potom rodné (krstné) meno. Napr.: *Tóth Károly.* Pri menách žien sa až do vydania posledného zákona o manželstve striktne diferencovalo, či ide o slobodnú, alebo o vydatú ženu. Slobodné ženy si uvádzali priezvisko bez akejkoľvek prípony a po ňom rodné meno, napr.: *Szabó Ilona.*

Vydaté ženy preberali celé manželovo meno (priezvisko aj rodné meno s prechyľovacou príponou *-né.* Ak sa teda *Ilona Szabóová* vydala za *Károlya Tótha,* jej úradné meno bolo *Tóth Károlyné,* prípadne na bližšie určenie si uviedla po mužovom mene aj dievčenské meno: *született* (skratka *szül.* = rodená) *Szabó Ilona.* V prípadoch, kde nebolo treba uvádzať celé meno, prechyľovacia prípona sa pridala k priezvisku: *Tóthné.* Preberanie celého manželovho mena je v maďarčine také silné, že vydatá žena si píše aj mužov akademický titul. Ak je manžel *dr. Tóth Károly,* žena je *dr. Tóth Károlyné, dr. Tóthné.*

Podľa posledného zákona o rodine uzákonilo sa v Maďarsku niekoľko možností pomenovania vydatých žien; jednu z nich si žena vyberie pri uzatváraní manželstva a zvolenú formu potom používa. Ide o tieto možnosti:

1. Preberie celé manželovo meno s prechyľovacou príponou *-né* (aj napr. manželov doktorát). Napr.: *dr. Tóth Károlyné.* V tejto forme sa meno zapíše aj do občianskeho preukazu a až v druhej rubrike sa ako určovací znak uvedie dievčenské meno.

2. Preberie celé manželovo meno a po ňom úradne uvádza svoje dievčenské meno: *dr. Tóth Károlyné Szabó Ilona.* Ak má doktorát aj žena, uvedie ho pred svojím dievčenským menom: *dr. Tóth Károlyné dr. Szabó Ilona.*

3. Preberie a úradne píše mužovo priezvisko s prechyľovacou príponou *-né* a za ním úradne uvádza svoje dievčenské meno: *dr. Tóthné dr. Szabó Ilona.*

4. Preberie mužovo priezvisko bez prechyľovacej prípony a za ním uvádza svoje rodné (krstné) meno: *Tóth Ilona.* Ak má manžel doktorát, žena si ho píše aj v tejto forme: *dr. Tóth Ilona.*

5. Preberie z mužovho priezviska len začiatočné písmeno a uvádza ho pred svojím (dievčenským) menom: *T. Szabó Ilona.*

6. Ponechá si dievčenské meno i po uzavretí manželstva: *Szabó Ilona.*

Uzákonenie posledných troch spôsobov pomenovania vydatej ženy vyvolala snaha europeizovať mená vydatých žien, čiže uvádzať ich v podobnej forme, ako majú ostatné európske národy, t. j. s uvedením rodného (krstného) mena ženy.

Medzi vedeckými pracovníčkami v MĽR nájdeme prípady používania mena v klasickej forme, napr. pracovníčka v jazykovede *Velcsov Mártonné,* ale aj novšie spôsoby: *B. Lőrinczy Éva* (manžel sa volá *Bokor),*

J. Soltész Katalin (manžel sa volá *Juhász*), pracovníčka v maďarskom zväze žien *Ortutay Zsuzsa* (*Ortutay* je meno manžela). V maďarskej tlači vydávanej u nás v SSR sme našli aj typ *Szeberényiné Z. Judit* (Z. je prvé písmeno dievčenského mena).

Nás teraz zaujíma, ako prekladať tieto mená do slovenčiny. Slovenčina, ako vieme, nerozlišuje tvarom mena, či ide o vydatú alebo slobodnú ženu. Ak má priezvisko tvar podstatného mena, ženská podoba vzniká pridaním prechyľovacej prípony *-ová: Tóth — Tóthová.*

Ak má priezvisko tvar prídavného mena, zmení sa prípona prídavného mena: *Hrabovský — Hrabovská.* Podobne pri inoslovanských menách: *Tolstoj — Tolstá.* Ak však ide o cudzie meno (neslovenské a neslovanské), neberieme do úvahy, či ide o prídavné meno, a pridáme prechyľovaciu príponu *-ová: Alföldi — Alföldiová.*

Keď je priezviskom substantívum typu *hrdina,* tvorí sa ženské priezvisko takisto príponou *-ová,* ale koncové *-a* odpadá: *Burda — Burdová.* Táto zásada platí aj vtedy, ak ide o maďarské meno a nositeľka mena je maďarskej národnosti: *Vargová* (muž. tvar: *Varga).* Len v zriedkavých prípadoch píšeme v slovenčine mená žien bez prechyľovacej prípony, a to v prípadoch, keď sa meno končí v slovenčine nezvyčajnou skupinou hlások a najmä keď ide o veľmi známu ženu, napr.: *Mária Curie, Dolores Ibaruri.* Ako teda prekladať maďarské ženské mená do slovenčiny?

1. typ: *Komár Pálné, Dorcis Gyuláné.* Tieto prípady sa prekladajú najťažšie. V tomto type je iba celé manželovo meno. Rodné (krstné) meno ženy sa neuvádza. V takomto prípade by sme radili postupovať takto: a) Upraviť priezviská *Komár, Dorcis* na podobu *Komárová, Dorcisová.* Keby takto uvedené meno znelo v kontexte veľmi stroho, môžeme ho určiť bližšie, napr.: *maďarská lingvistka Komárová.* b) Ponechať celé meno ženy v pôvodnej (maďarskej) podobe *Komár Pálné, dr. Dorcis Gyuláné.* Pripúšťame, že táto podoba znie v slovenskom texte cudzo, nezvyčajne, ale meno zostalo v origináli (ako napr. *Maria Curie).* Nemôžeme však k tomuto menu ešte pridať slovenskú prechyľovaciu príponu *-ová,* ako to urobil prekladateľ v spomenutom článku.

2. typ je z hľadiska prekladania výhodnejší. Je v ňom krstné meno ženy (na konci), meno po mužovi (s prechyľovacou príponou *-né)* i dievčenské meno. V preklade ho uvedieme podľa nášho úzu, napr. *Tóth Károlyné Szabó Ilona* preložíme *Ilona Tóthová-Szabóová.* Ak je v tomto type skratka *dr.* pred menom po mužovi, v slovenčine ju neuvádzame. Ak je pred dievčenským menom ženy, v slovenčine ju uvádzame, lebo doktorát patrí žene: *Dr. Tóth Károlyné dr. Szabó Ilona* preložíme: *Dr. Ilona Tóthová-Szabóová.*

3. typ sa takisto prekladá bez ťažkostí, je v ňom manželovo meno (s príponou *-né*), ženino krstné i dievčenské meno: *Tóthné Szabó Ilo-*

na preložíme *Ilona Tóthová-Szabóová.* S doktorátom je to obdobné ako pri 2. type.

4. typ sa tiež prekladá bez ťažkostí. Je v ňom meno manžela (bez prípony) a krstné meno ženy: *Tóth Ilona* preložíme *Ilona Tóthová.*

Problém vzniká vtedy, keď je pri mene doktorát. Pri tomto type sa nedá rozlíšiť, či je to vydatá žena a používa manželov doktorát, alebo slobodná a píše si svoj doktorát. Pri preklade z literatúry zvyčajne skratku *dr.* ponechávame. Pripúšťame však, že je to diskutabilný postup. Pri úradných (súdnych) prekladoch sa potrebné údaje získajú z iných prameňov (dokladov).

5. typ. V maďarských ženských menách sa môžu vyskytnúť skratky: prvé písmeno z manželovho priezviska ponecháme: *T. Szabó Ilona* preložíme *Ilona T. Szabóová,* prvé písmeno dievčenského mena spravidla vynecháme: *Szeberényiné Z. Judit* preložíme spravidla *Judit Szeberényiová.*

V prípadoch, ktoré sme uviedli, ide okrem posledného príkladu o prekladanie ženských priezvisk z odbornej zahraničnej literatúry, teda z foriem, ktoré sa používajú v MĽR. Podľa úzu v takýchto prípadoch krstné meno neprekladáme do slovenského tvaru, ale uvádzame ho v pôvodnej forme (nie *Elena, ale Ilona).*

V článku sme venovali trochu väčšiu pozornosť menám s doktorátom. Nazdávame sa, že v MĽR legálne uvádzanie manželovho doktorátu v ženskom mene môže menej skúseného prekladateľa pomýliť. Pokladali sme preto za potrebné porovnať úzus u nás a v MĽR. Pripomíname, že v MĽR tak ako u nás a všade inde sa v monografiách a štúdiách uvádza meno autora bez akademického titulu a hodností. V časopisoch sa však niekedy uvádzajú mená autorov s titulmi, preto sme pokladali za potrebné venovať im osobitnú pozornosť.

Rok 1975 bol medzinárodným rokom ženy. Množstvo žien pracuje v rozličných vedných odboroch a publikuje. K zrovnoprávneniu žien „da iure" a „de facto" nech patrí aj to, že budeme ich mená prekladať správne podľa pravidiel cieľového jazyka čiže jazyka, do ktorého prekladáme.

Pedagogická fakulta
Lomonosovova 1, Nitra

Systematika znelostnej asimilácie I

(Kapitoly zo slovenskej ortoepie)

ĽUBOMÍR KRÁĽ

V spisovnej slovenčine sa znelostná asimilácia uskutočňuje podľa týchto pravidiel:

1. Znelostná asimilácia na hranici slov.

a) Keď sa na hranici dvoch samostatných slov, medzi ktorými nie je prestávka, alebo na hranici slovných základov v zložených slovách (kompozitách) stretne znelá párová šumová spoluhláska (alebo skupina takýchto spoluhlások) s neznelou spoluhláskou, asimiluje sa znelá spoluhláska na neznelú. Taká istá asimilácia sa uskutočňuje aj vtedy, keď po koncovej znelej párovej spoluhláske slova nasleduje prestávka.

Ak teda stojí pred prestávkou slovo *bozk, dážď, dub, glg, hádž, hlad, hrýzť, hvizd, jedz, mosadz, mráz, raž* atď., vyslovujeme [bosk, dášť, dup, gl̥k, háč, hlat, hrísť, hvist, jec, mosac, mrás, raš] atď. Slovné spojenia ako *dážď prší, drozd spieva, dub schne, had syčí, hádž pomalšie, hlad cítim, hrýzť chlieb, choď kúpiť, mozog pracuje, mráz páli, zväz priateľov* vyslovujeme [dášť‿prší, drost‿spi̯eva, dup‿sxňe, hat‿sičí, háč‿pomalši̯e, hlat‿cítim, hrísť‿xl̥i̯ep, xot‿kúpiť, mozok‿pracuje mrás‿páli, zves‿priateľo̯u̯ [zväs)]. (Oblúčikom pod slovami naznačujeme, že medzi nimi nie je prestávka, že sa vyslovia ako súvislý artikulačno-akustický celok.)

Asimilácia sa uskutočňuje aj v predložkových spojeniach. Vyslovujeme: [nat‿prístavom, nat‿koľenom, nat‿xato̯u̯, nat‿krutím‿osudom; ot‿ťeba, ot‿ťčera, ot‿sobáša, ot‿študenta, ot‿xudobného‿pocestného; pot‿povalo̯u̯, pot‿koľesom, pot‿čʲiernim‿mrakom, pot‿čisto‿vipratím‿plášťom; popret‿šatňu, popret‿stoľík; popot‿cestu, popot‿prʲečku, popot‿fšetko; pret‿potokom, pret‿stromom, pret‿cʲeľom, pret‿ťebo̯u̯; f‿xľebe, f‿kuxiňi, f‿prahe; s‿cesta, s‿čista‿jasna, s‿xati, s‿prešova]. Podobne vyslovujeme [bestak, bestoho]. (O výslovnosti spoluhláskových skupín *t* + *s, z, c, ʒ* atď. pozri Kráľ, 1975, s. 145—154, s. 200—203, s. 238—242.)

Kvôli jednoznačnosti treba prvé pravidlo o znelostnej asimilácii doplniť dvoma poznámkami: 1. Z pravidla jednoznačne vyplýva, že v tom istom slove v inej situácii (v inom tvare) asimilácia sa nemusí uskutočniť. Vyslovujeme teda [o‿drobizgu, na‿dube, po‿zájazďe] a pod. 2. Zákonu o znelostnej asimilácii podlieha iba skupina párových (šumových) spoluhlások. Napríklad slovo *hold* vyslovíme pred prestávkou

alebo pred slovom, ktoré sa začína neznelou spoluhláskou, ako [holt]. Spoluhlásky *v, r, l, m, n* (nepárové, zvučné spoluhlásky) sa neasimilujú.

b) Keď sa na hranici dvoch samostatných slov, medzi ktorými nie je prestávka, alebo na hranici slovných základov v zložených slovách stretne neznelá spoluhláska (alebo skupina spoluhlások) so znelou hláskou, t. j. so znelou alebo zvučnou spoluhláskou alebo so samohláskou, asimiluje sa neznelá spoluhláska na znelú. Vyslovujeme teda: [xlab‿zavolal, hoz‿oklamal, hrzď‿dukátou, vlag‿hučí, vlag‿mešká, kúb‿zemjaki, ľez‿voňja, náž‿nárot, mozd‿opraviľi, otvoriď‿ústa, pez‿hreje, pez‿jastrí, vlg‿vije, przd‿ho‿boľí, przd‿i‿ruku, tawd*‿ňemáme, šéw‿odišjel, tag‿isto, viaz‿meňej, vjaz‿rás, vľjeźď‿opitého, zňelozď‿hlások; tagisto, agisťe, bárzakí, čerdhovje, ďesaďuholňík, ďeveďročjak (ďeväď-), hozako, hozakí, jagžiu, jagbi, ľezmajster, liwdboj, mozdmajster, naňiźhodňík, ňiegdajší, ňigdi, osemnázďnásobní, peďzveskoví (päďzväs-), pozdoperatívni (-uni), rodmajster, spagručje, šéwdirigent, šéwľekár, šéwredaktor, štvrďhodina, štvrďrok, taghľa, tagisto, tagzvaní, tagže, tanzmajster, ťisíznásobní, tlźhuba, traďmajster, vadhoďina, fčazráno, flagvedúci, vrdmajster, fšagáno, fšagver].

Z pravidla vyplýva, že ak za slovom, ktoré sa končí neznelou spoluhláskou (alebo skupinou neznelých spoluhlások), nasleduje prestávka, neznelá spoluhláska ani skupina spoluhlások sa nemení (neasimiluje). Z pravidla vychodí aj to, že v zložených slovách sa znelostná asimilácia neznelej hlásky na znelú uskutočňuje iba vtedy, keď sa prvý slovný základ kompozita končí na spoluhlásku (skupinu spoluhlások), no nie vtedy, keď ešte v rámci tohto základu po spoluhláske (spoluhláskach) nasleduje samohláska, ako je to napríklad v slovách [hocičo, hocijakí] oproti [hozakí], resp. keď sú dva slovné základy kompozita spojené tzv. spájacím vokálom: [vrtohlau] (t. j. vrt-o-hlav) oproti [vrdmajster] (t. j. vrt-majster).

V súvislosti so znelostnou asimiláciou v kompozitách treba upozorniť na to, že sa musí rozlišovať pravopis a výslovnosť niektorých slov. V niektorých slovách (výnimočne) píšeme na začiatku neznelú spoluhlásku, no vyslovujeme iba znelú. Tak je to v slovách *kde, sme,* opačne zasa v slovách *včela, včera,* kde píšeme *v,* ale vyslovujeme iba *f.* Zo súčasného hľadiska (bez ohľadu na pôvod a vývin týchto slov) nemôžeme hovoriť, že sa v nich uskutočňuje znelostná asimilácia ako

---

* Znakom [w] neoznačujeme pernopernú spoluhlásku, ktorá sa v spisovnej slovenčine vyslovujeme napríklad v slovách [pru, prauda]. Pernopernú spoluhlásku označujeme znakom [u]. Podrobnejšie výklady nájde čitateľ v našich článkoch v Kultúre slova *(8,* 1974, s. 292—296 a 338—343).

napríklad v slovách *vpád, vchod, vstať, voš — vši,* t. j. [fpát, fxot, fstať, fši].

V súvislosti so znelostnou asimiláciou (neutralizáciou) sa tieto slová uvádzajú iba s ohľadom na pravopisnú konvenciu (porov. Pauliny, 1968, s. 95).

Ak sa takéto slovo (napr. slovo *kde*) vyskytne ako v poradí druhý slovný základ kompozita a predchádzajúci slovný základ tohto kompozita sa končí na neznelú hlásku, uskutočňuje sa celkom náležite znelostná asimilácia ako v iných prípadoch. Keďže teda vyslovujeme iba [gďe] (podľa toho možno rekonštruovať aj podobu *-kdy* [-gdi]), vyslovujeme [bárzgďe, hozgďe] a podobne aj [dagďe, ňigďe, ňigdi, ňjegďe, ňjegdajší]. Ani v kompozitách typu *zmŕtvychvstanie* sa na hranici slovných základov neuskutočňuje znelostná asimilácia neznelej na znelú, lebo tu sa predponové *v* vyslovuje podľa zákona o znelostnej asimilácii na hranici predpony a základu slova ako *f (stáť — vstať,* t. j. [fstať]), takže v kompozite sa v skutočnosti na hranici slovných základov stretajú neznelé spoluhlásky. Vyslovujeme teda [zmŕtvixfstaňje].

Podľa pravidla o znelostnej asimilácii párových spoluhlások na hranici (samostatných) slov sa vyslovujú aj neslabičné predložky *s, k*. Neslabičná predložka *s* stojí pred menom v siedmom páde. Ak po nej nasleduje neznelá spoluhláska *(s krásnym, s tetkou),* vyslovuje sa ako neznelá spoluhláska: [s‿krásnim, s‿tetkou̯]. Ak po nej nasleduje znelá hláska, t. j. znelá šumová spoluhláska, zvučná spoluhláska alebo samohláska, uskutočňuje sa znelostná asimilácia. Vyslovujeme teda [z‿bapkou̯, z‿veľkou̯ bábou̯, z‿humorom, z‿ďeťmi, z‿milími ďeťmi, z oľgou, z‿jemnou víčitkou̯, z‿naším stanoviskom, z‿vaším‿bratom, z‿ix‿právomocou̯, z‿ozajstním‿potešeňím, z‿rokmi, z‿wďačnosťou̯, z‿našimi priateľmi] a podobne aj spojenia ako [z‿veľmi dobrou̯ náladou̯], kde predložka nestojí bezprostredne pred menom.

Predložka *k* sa spája s tretím pádom. Znelostná asimilácia sa uskutočňuje vtedy, keď po nej nasleduje znelá hláska: [g‿hore, g‿domu, g‿bjelej̯ sťeňe, g‿murárom, g‿nakloňenej̯ roviňe, g‿jasľam, g‿voďe, g‿wzbúrencom, g‿o>covi, g‿akémusi víkriku, g‿iɣ záveru, g‿mu̯oj̯mu postoju, g‿nážmu stanovisku, g‿vašim‿rečam̯].

Znelostná asimilácia neslabičných predložiek *s, k* sa výnimočne neuskutočňuje pred niektorými osobnými zámenami. Vyslovujeme iba [s‿ňím, s‿ňou, s‿nami, s‿vami, s‿ňimi; k‿ňemu, k‿ňej̯, k‿nám, k‿vám, k‿ňim]. V spojení s niektorými osobnými zámenami sa výni-

močne vyslovuje *s, k* aj v slabičných predložkách *so, ku.* O tom budeme hovoriť neskoršie.

Kabinet fonetiky
Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

KRÁĽ, Á.: Zdvojené spoluhlásky I, II, III. Kultúra slova, *9,* 1975, s. 145—154, s. 200—203, s. 238—242.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, SPN 1968, 124 s.

O tempe reči

JÁN SABOL

Univerzálnosť časovo-priestorových súvislostí sa premieta aj v jazyku. Jazykové jednotky sa stvárňujú, modulujú a v dorozumievacom procese vysielajú a prijímajú v určitom časovom rozpätí. Táto časová nevyhnutnosť realizácie jazykových jednotiek je taká prirodzená, že si ju na prvý pohľad ani neuvedomujeme. Prirodzenosť však v tomto prípade neznamená samoúčelnosť, vyplývajúcu z nevyhnutnosti. O tom sa jednoznačne presvedčíme vtedy, keď sa pri dorozumievaní prostredníctvom jazyka stretneme s takým časom realizácie jazykových jednotiek, s takou rýchlosťou, s takým tempom reči, ktoré náš spontánny komunikačný návyk narúša. Táto deformácia je dvojsmerná: môže ísť o príliš rýchle, alebo o príliš pomalé tempo reči. Hranice prvého z nich určuje rečová chyba brblavosť (tumultus sermonis), druhé sa odráža v narušení dorozumievania najmä pre rozbitie syntaktickej výstavby viet (každé slovo sa z dvoch strán vymedzuje pauzou). Tempo reči, prozodická vlastnosť daná časovou moduláciou artikulačného prúdu (Sabol, 1972, s. 98—99), má teda svoje pevné rozpätie, ktoré si používatelia príslušného jazyka plne uvedomujú. A navyše — táto prozodická vlastnosť sa v jazyku naplno využíva aj funkčne. Funkčnosť tempa reči vyplýva z dorozumievacej situácie a je daná aj vnútornou výstavbou textu. Ako príklad na situačne i vnútrotextovo podmienený protiklad rýchleho a pomalého tempa reči môžeme uviesť futbalovú alebo hokejovú rozhlasovú reportáž a prednes pateticky ladenej modernej básne písanej viazaným veršom.

Už z naznačeného kontrastu dvoch pólov tempa reči by mohol vyplynúť predbežný záver, že texty, v ktorých ide o zdôraznenie komunikatívnosti, komunikatívneho aspektu jazykovej funkcie (hovorový štýl, publicistika), majú tendenciu k rýchlejšiemu spádu než texty podčiarkujúce zobrazovaciu, vyjadrovaciu jazykovú funkciu (v ktorých je dorozumievanie v pozadí) už či cez pojmový výraz vo vedeckom štýle alebo cez zážitkový výraz v umeleckom štýle (o pojmovosti a zážitkovosti výrazu porov. Miko, 1973, s. 36—37). Ukazuje sa teda, že v pozadí diferenciácie tempa reči je štylistická závažnosť prejavu (Mistrík, 1973, s. 271—272).

Tempo reči je citlivým ukazovateľom artikulačno-akustickej a percepčnej výkonnosti osôb zúčastnených na dorozumievacom procese. Súvisí s rýchlosťou odrážania objektívneho sveta prostredníctvom jazyka a so schopnosťou reagovať na bezprostrednú situáciu. Určité jemné rozdiely v tempe reči pri jednotlivých jazykoch, ktoré môžeme bežne pozorovať, nie sú (iba) výsledkom „temperamentu" hovoriacich, ale zákonite odrážajú rovnako ľudskú skúsenosť a schopnosť zachytávať, zobrazovať a odovzdávať záber objektívnej skutočnosti a poznanie o nej prostredníctvom jazykových jednotiek. Pri dorozumievaní pomocou jazyka sme totiž zvyknutí dostať isté množstvo informácie za určitý čas. Táto skutočnosť tlačí na hovoriaceho, aby svoj prejav realizoval primeraným tempom vzhľadom na významové bohatstvo informácie. Každé narušenie krajných hodnôt tempa, v ktorých pozadí stojí štylistické zaradenie prejavu, teda aj sémantická náplň textu daná najmä protikladom komunikatívnej a vyjadrovacej jazykovej funkcie, počúvajúci vníma ako dorozumievaciu chybu. Z povedaného vyplýva typologický záver: čím je priemerná slabiková dĺžka základnej premiestniteľnej významovo-zvukovej jednotky jazyka — slova (prípadne tvaru) dlhšia, tým viac tlačí na používateľa príslušného jazyka, aby svoj prejav stvárňoval v rýchlejšom tempe a opačne. Výsledný komunikačný efekt je tak vo všetkých jazykoch rovnaký: za istú časovú jednotku sa „odvysiela" (v určitých približných hodnotách) rovnaké množstvo informácie. Tým sa potvrdzuje univerzálny „ľudský" odraz objektívnej skutočnosti prostredníctvom jazyka (Sabol, 1975, s. 379—380). Ako príklad tu znova môžeme uviesť rozhlasovú reportáž z významného športového podujatia: rozhlasoví reportéri z viacerých krajín rovnako (len s malými odchýlkami) — aj cez rozličné jazykové štruktúry — reagujú na istú bezprostrednú situáciu a rovnako komunikujú o nej. Jemné rozdiely v ich tempe reči sú však dané objektívne: rozličnou vnútornou stavbou jazykov, ktoré používajú. Tempo reči takto — ako sme už uviedli — „vyrovnáva" výsledný dorozumievací účinok, daný obsahom prejavu.

Naše úvahy sa doteraz dotýkali najmä univerzálneho „ľudského"

tempa reči, ktoré súvisí so schopnosťou človeka artikulovať, ale aj akusticky spracúvať a vnímať jednotlivé hlásky a vyššie zvukové jednotky tak, aby sa v procese dorozumievania nenarúšali ich osobitné vlastnosti umožňujúce rozlišovať význam. Inak by sa komunikačný zámer nemohol uspokojujúco uskutočniť a uzavrieť.

Na „nižšej" úrovni — v rámci konkrétnych jazykov — treba tempo reči skúmať v makrotexte a mikrotexte.

Tempo reči je významným signálom a regulátorom významovej hustoty textu: čím je prejav sémanticky bohatší, náročnejší, tým pomalším tempom sa realizuje a naopak. Komunikačný návyk dostať za určitý čas približne rovnaké množstvo informácie sa zákonite uplatňuje aj pri zvukovej výstavbe štylisticky diferencovaných prejavov v rámci konkrétneho jazyka. Významovo chudobnejší, prázdnejší, konvenčnejší prejav sa realizuje rýchlejšie ako sémanticky nasýtený text. Ide napríklad o opozíciu hovorového a odborného, prípadne umeleckého štýlu. Aj tu sa množstvo významovej informácie za časovú jednotku približne vyrovnáva (Sabol, ibid., s. 380).

Naznačené vzťahy tempa reči a významovej náplne textu sme preverovali aj experimentálnym fonetickým výskumom (experiment sme stručne opísali v osobitnej štúdii: Sabol, ibid., s. 390). Vychádzali sme z empirického predpokladu, že čím je prejav štylisticky „nižší", významovo chudobnejší, tým je rýchlejší a naopak. Experimentom sa tento predpoklad potvrdil: v hovorovom štýle sme namerali priemernú realizáciu 1 slabiky za 247 ms (milisekúnd), v publicistickom texte za 255 ms a v umeleckom štýle za 268 ms. Za 1 sekundu sa v hovorovom štýle spisovnej slovenčiny vysloví priemerne 4,05 slabík, v publicistike 3,92 slabík, v umeleckom štýle 3,73 slabík. Rovnako sa potvrdilo aj vnútorné rozlíšenie v rámci umeleckého textu: v próze sa 1 slabika vyslovila v priemere za 253 ms, vo voľnom verši za 269 ms a vo viazanom verši sa 281 ms; za 1 sek. sa v próze vysloví priemerne 3,95 slabík, vo voľnom verši 3,72 slabík a vo viazanom verši 3,56 slabík. Za 1 sek. nám vychádza v spisovnej slovenčine v jednoslabičných až päťslabičných slovách priemerná realizácia 3,92, teda približne štyroch slabík.

Ďalej sa zistila zákonitosť, že s rastom slabičnosti slova sa znižuje priemerný čas artikulácie 1 slabiky. Všimnime si tento prehľad:

priemerný čas na jednu slabiku
v jednoslab. slovách = 393 ms
v dvojslab. slovách = 268 ms
v trojslab. slovách = 229 ms
v štvorslab. slovách = 202 ms
v päťslab. slovách = 181 ms

SAV · Ústav pre jazyk slovenský · KNIŽNICA

Táto skutočnosť súvisí okrem iného[1] akiste aj s tým, že vo viacslabičnom slove sa jednotlivé významy, kódované do morfém, rozkladajú na väčšej ploche, pri menejslabičných sú zhustené v kratšom úseku; pri viacslabičných slovách sa teda dajú aj pri rýchlejšom tempe úspešne dešifrovať a predvídať (Sabol, ibid., s. 381—382).

A aké sú základné zákonitosti tempa mikrotextu? Pri výstavbe prejavu sa spravidla rýchlejším, „menejcennejším" tempom reči realizujú východisko výpovede a tranzitný člen, a pomalším tempom reči jadro výpovede, teda komunikačne najdôležitejší úsek mikrotextu. Tu, prirodzene, tempo reči úzko súvisí aj s inými prozodickými vlastnosťami reči. Rovnako sa zmeneným tempom stvárňujú komentujúce, nepodstatné časti výpovede, vložky, vložené vety, uvádzacie vety a pod. Aj pri nich tempo reči spolupôsobí s inými prozodickými javmi, najmä s hlasovým registrom, intenzitou hlasu a melódiou (Sabol, 1972, s. 99; 1975, s. 380—381).

Z rozboru vychodí záver, že tempo mikrotextu podporuje prozodické vlastnosti s gramatizujúcou funkciou (dôraz, pauza, melódia) a že tempo makrotextu je výrazným zvukovo-štylistickým a štylizačným javom (Sabol, 1975, s. 382).

Naša úvaha sa zároveň vracia k všeobecne známemu faktu, že jazyk je spoločenský jav, a preto všetky jeho prvky, aj zvukové, ktoré sú nadindividuálne, spoločné všetkým hovoriacim, sa uplatňujú aj funkčne. Zo zvukových javov to platí aj o tempe reči, ale neplatí napríklad o farbe hlasu pre jej individuálnosť.

A nakoniec, ale nie na poslednom mieste: Aj taký naoko „banálny" jazykový jav, akým by sa mohlo vari zdať tempo, má svoju presne fungujúcu štruktúru, funkčne a kontextovo modelovanú tvár. A videli sme, že tempo reči zároveň potvrdzuje komunikačnú a zobrazovaciu, vyjadrovaciu rovnocennosť a funkčnú schopnosť rozličných jazykov.

Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov

[1] V ďalšom experimentálnom výskume tempa reči makrotextu a mikrotextu budeme podrobne sledovať aj ďalšie činitele ovplyvňujúce jeho povahu: hláskový sklad analyzovaných slabík, morfém a slov, rozdiely v individuálnom tempe reči, súvislosti s ostatnými prozodickými javmi (prízvuk, dôraz, pauza a i.). Uvedené výsledky experimentálneho výskumu — hoci zásadne potvrdzujú východiskové predpoklady — treba pokladať za základné sondy pri výskume tempa reči v spisovnej slovenčine.

LITERATÚRA

MIKO, F.: Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1973. 293 s.

MISTRÍK, J.: Tempo reči a štýl. Kapitolky zo štylistiky (18.). Kultúra slova, 7, 1973, s. 271—273.

SABOL, J.: O časovej modulácii súvislej reči. Kultúra slova, *6*, 1972, s. 97—100.

SABOL, J.: Sústava suprasegmentálnych javov spisovnej slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, ALFA 1975, s. 373—393.

Mária Rázusová-Martáková o slovenských predložkách

SLAVO ONDREJOVIČ

V minulom roku sme si pripomenuli nedožité sedemdesiate narodeniny našej významnej spisovateľky Márie Rázusovej-Martákovej. Všetci vzdávame úctu jej dielu a vykonanej práci, plodom jej mnohožánrovej umeleckej tvorby aj záslužnej redaktorskej činnosti. V tejto krátkej úvahe chceme však spomenúť inú oblasť, kde táto autorka nechala svoju stopu, no kde jej prínos nebol ešte dostačujúco ocenený.

Ku svojej materinskej reči mala poetka vrúcny vzťah: bola pre ňu predmetom nadšeného obdivu i „živou bytosťou", ktorú hodno brániť. Na rozdiel od predstaviteľov tzv. avantgardných smerov, ktorí v reči nachádzali „neprebádanú ríšu experimentovania a voľnej hry", Martáková objavuje v nej „najposvätnejšie dedičstvo po otcoch", nedotknuteľnú hodnotu, výraz národnej čírosti a samobytnosti. V tomto duchu zasiahla aj do odborných polemík o jazyku a prekladateľskom umení. Ako poetka, modelujúca živú reč, cítila sa spoluzodpovedná za ňu, za jej víťazstvá i prehry. Bola presvedčená, že ak sa upevňuje reč, rastie a cizeluje sa do najkrajších foriem, rastie aj národ.

Mária Rázusová-Martáková v jednej veci zohrala (v istom zmysle, zdá sa, i vďaka svojmu osobitému „romantizmu") významnú rolu aj z hľadiska vedy o jazyku. Zasvätene a citlivo prehovorila do stojatých vôd, ktoré sa utvorili okolo prízvukovania jednoslabičných predložiek. Do toho času prevládala akási oficiálna mienka (často podporovaná zostavovateľovi gramatík, školských i vedeckých, ale najmä teoretikmi verša), že jednoslabičnú predložku treba prízvukovať vždy,

za každých okolností. Právom sa hovorí, že jazykoveda nechala toto pole úhorom (roztrúsené poznámky, upozorňujúce na komplikovanosť a nerozpracovanosť tejto problematiky, otázku neriešili), a tak o prízvukovaní jednoslabičných predložiek v slovenčine prišlo uvažovať samým praktikom a tvorcom umeleckých diel. Je charakteristické, že významnejším pokusom o riešenie tohto problému je až článok Ferdinanda Hoffmanna (1940), odborníka v scénickej reči. Skutočne závažným príspevkom bol však najmä Martákovej esejisticky ladený článok O prízvučnosti predložiek (1946). Možno ho bez váhania označiť za medzník vo vývine názorov na prízvukovanie jednoslabičných predložiek v slovenčine.

Martáková si pozorne všímala, ako sa slabičná predložka prízvukuje v reči ľudu, na ulici, na trhu, po celom Slovensku. A čím ďalej tým viac sa presviedčala, že na Slovensku nejestvuje „nie že oblasť, ale ani dedina, kde by žilo toto predložkové pravidlo" (1946, s. 74). A keď si začala všímať aj rozhlas, prišla na to, že zo Slovákov prízvuk na predložkách dôsledne zachovávajú iba zamestnanci rozhlasu a profesionálni herci.

No číre konštatovanie, že slovenský jazyk celkom isto nemá bezvýnimočný prízvuk na jednoslabičných predložkách, autorku neuspokojilo. Chcela poznať aj „skrytý zákon", ktorým sa tento naoko ničím neviazaný prízvuk spravuje. A z tohto štúdia vznikli jej pravidlá prízvukovania predložiek, ktoré sa zakladali na rytme nášho jazyka. Dobre postihla pravidelný prízvuk pri predložkách, ktoré tvoria spolu s nasledujúcim slovom dvojslabičný alebo štvorslabičný celok *(Najali sa n a deň. Prišiel p o sud. Dal sa n a pokánie. Všetko zviezol d o stodoly)*. Správne určila aj vplyv jednoslabičných slov s „mocným" prízvukom pred predložkou *(Práve udrel b l e s k do s t r o m u. Dostal sa i s á m do p a ľby)*, ktoré akoby stierali prízvuk z predložky. Neušiel jej ani sklon jazyka neprízvukovať predložku pred štvorslabičnými a viacslabičnými slovami *(Boli sme u g e nerála. Pochybuje o n esmrteľnosti)*.

Hoci sám rytmus napovie veľa, dnes už zreteľne vidíme, že treba rátať aj s mnohými inými činiteľmi. Martákovej však ostane zásluha, že citlivo, profesionálne vycvičeným sluchom určila prízvuk slovenských predložiek, podmienený v základe oným „podvedomým rytmom živej reči". Na veci veľa nemení, že svoju stavbu podopiera „romantickými piliermi" — prízvukovaním predložiek v srbčine a poľštine, zachádzajúc až do praslovanskej jednoty —, že o mnohých veciach usudzuje iba podľa veršovania štúrovských básnikov, ktorí podľa istej predstavy našli náš jazyk panenský, nenarušený ešte nijakými umelými zásahmi. Veď podporu nachádza aj u „neromantikov": u Vajanského, Hviezdoslava, Jesenského, Rázusa, Kostru, Beniaka.

V tomto spore sa Martáková neozvala jediný raz. Aj neskoršie (napr. 1954) vyčitovala našim deklarátorom neprimeranú interpretáciu štúrovskej poézie. Podľa nej rýmy aj veršovaný pôdorys týchto básní presvedčivo dokazujú, že na začiatku a na konci veršov treba dodržiavať amfybrachickú stopu (podobné stanovisko zastáva aj Vlado Uhlár, porov. napr. 1956). Videlo sa jej, že recitátori túto zásadu najviac porušujú práve meravým prízvukovaním predložky.

Od vyjdenia Martákovej eseje prešiel už dlhší čas. Jej myšlienku rozvinuli iní. Problematike jednoslabičných predložiek sa najviac a najsústavnejšie po nej venoval Ján Sabol. Iné príspevky (E. Paulinyho, V. Uhlára, J. Mistríka, Á. Kráľa, J. Stanislava a iných)) sú skôr len viac alebo menej zásadné poznámky k tejto otázke. Martákovej účasť na likvidácii predstavy o nevyhnutnosti prízvukovať v slovenčine každú jednoslabičnú predložku má teda priekopnícky význam. Možno však povedať i to, že ak sa dnes dôsledné prízvukovanie jednoslabičnej predložky už vo všeobecnom povedomí aj v gramatickej tradícii definitívne nepokladá za črtu ortofonicky náležitej dikcie, je to aj jej zásluha.

Zamestnanci rozhlasu sa v súčasnosti už nepridržajú dynamickej modulácie a rytmiky tohto typu. V prízvukovaní jednoslabičnej predložky si utvorili dokonca osobitný „rozhlasový" úzus, ktorý sa svojho času odporúčal ako prechodná norma (Horák 1954, s. 224). Ani u profesionálov na scéne nebadať snahu vracať sa k starej praxi a ani v lepších školských učebniciach sa už netrvá na dôslednom prízvukovaní tejto proklitiky. Preto pôsobí dosť nezvyčajne, ak na tomto papierovom pravidle trvá niekto ešte aj dnes. Nepokladáme za náhodu ani to, že Vojtechovi Mihálikovi (1975) sa nedarí presadiť ho medzi mladými autormi ani napriek tomu, že znovu a znovu naň upozorňuje.

Môžeme povedať, že jazyk v tomto boji už zvíťazil. Stalo sa tak aj s podporou príspevkov Márie Rázusovej-Martákovej. Jej pravidlá sa celkom zákonite stali osnovou pre doteraz najrozvinutejšiu koncepciu prízvukovania jednoslabičných predložiek, ktorej autorom je J. Sabol (Štraus — Sabol 1968; Sabol 1972). Tak sa prejavuje Martákovej prítomnosť i v najnovších analýzach a záveroch našej akcentológie.

Kabinet fonetiky FFUK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

HOFFMANN, F.: O slovnom prízvuku. Slovenský jazyk, *1,* 1940, s. 165—176.
HORÁK, G.: Rozhlasová reč. Slovenská reč, *19,* 1954, s. 222—228.
KRČMÉRY, Š.: Melódia vety a prízvuk v slovenčine. Slovenské pohľady, *48,* 1932, s. 474—489.

MIHÁLIK, V.: Z najmladšej poézie. Odkazy. Nové slovo, *17,* 1975, č. 8, s. 18—19; č. 24, s. 17—18; č. 34, s. 19.
RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, M.: O prízvučnosti predložiek. Slovenská reč, *12,* 1946, s. 73—86.
RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, M.: O umení recitovať. Kultúry život, *9,* 1954, č. 2, s. 1, 11.
SABOL, J.: O silovej modulácii súvislej reči. Kultúra slova, *6,* 1972, s. 129—132.
ŠTRAUS, F. — SABOL, J.: K výskumu a interpretácii slovenského sylabotonického verša. Slovenská literatúra, *15,* 1968, s. 243—249.
UHLÁR, V.: O recitovaní štúrovskej poézie. Ľudová tvorivosť, *6,* 1956, s. 321—322, 371.

ROZLIČNOSTI

Chronostikon, alebo chronostichon?

V Slovenskej reči, *40,* 1975 na s. 219 čítame vetu: *Nasleduje chronostikon, v ktorom je uvedený rok 1706.* A pod čiarou v odkaze na ňu: *Chronostikon znie takto: ANNO DO/M/I/N/ IesV DepeLLe BeLLo-naM/ /et// preCantIbVa Da PaCeM.//;* ďalej: *V chronostichu sa každý znak pripočítava . . .*

Stretávame sa tu s dvoma podobami toho istého termínu: *chronostikon* aj *chronostichon.* V SSJ (I, 1959, s. 575) sa toto slovo uvádza v iných dvoch podobách, a to v podobe *chronostich,* ktorá je mužského rodu a v genitíve sg. má príponu *-u,* a ďalej ako *chronostichon,* ktorá je stredného rodu a v genitíve má tvar *chronosticha.* Štylisticky sa hodnotí ako termín v poetike a má význam „chronogram vo verši".

Tento pomerne zriedkavý termín je gréckeho pôvodu. Jeho základ tvoria slová *chronos* — čas a *stichos* — verš. V slovenčine máme hlásku *ch,* preto všetky termíny, v ktorých sa vyskytuje lexikálna morféma *chron-,* čítame s *ch.* Napr. *chronológia* (zaznamenávanie historických udalostí podľa postupnosti, podľa časového poriadku), *chronograf* (prístroj na meranie časových úsekov), *chronogram* (nápis, v ktorom isté písmená čítané ako rímske číslice udávajú nejaký letopočet), *chronický* (dlhotrvajúci, zdĺhavý, často sa opakujúci)), *diachrónia* (sledovanie nejakého javu v jeho časovom priebehu, opak *synchrónia)* a pod. Výnimku tvorí slovo *kronika,* ktorá pochádza z gréckeho adjektíva *chronikos* (časový, týkajúci sa času).

Druhá časť slova *stichos,* súvisí s gréckym slovesom *steicho* „stúpam, kráčam" (etymologicky sú s ním príbuzné naše *stíhať* a nemecké *steigen* „kráčať") a znamená pôvodne „rad, bojový šík" a potom aj „riadok, verš". Do ruštiny sa toto slovo prevzalo v podobe *stich* (verš).

Termín *chronostichon* bol utvorený analogicky ako termín *distichon* (dvojveršie). A keďže slovo *distichon* sa nevyslovuje ako *distikon,* nie je správne ani písať, ani vyslovovať *chronostikon,* lež iba *chronostichon.*

Podoba s *k* sa vyskytuje v jazykoch, ktoré vo svojom hláskovom inventári nemajú velárnu trenú spoluhlásku *ch.* K nim patrí napríklad maďarčina. Uvedené slová majú v maďarčine takúto podobu: *kronológia, kronográf, kronogram, krónikus, diakrónia (szinkrónia).* Termín *chronostichon* patrí do historiografie, a keďže veľká časť našich historických prameňov je napísaná po maďarsky, aj táto okolnosť mohla mať vplyv na to, že niektorí naši odborníci používajú podobu *chronostikon.* Poznamenávame však, že aj v maďarských prameňoch sme našli popri podobe *kronosztichon* aj podobu *chronosztikon.*

Podobu *chronostikon* môžu v povedomí používateľa spisovnej slovenčiny ďalej ovplyvňovať a fixovať aj medzinárodné slová gréckeho pôvodu, ktoré sa končia na *-ikon.* Také je napríklad aj slovo *lexikon* (z gréc. *lexikon biblion* doslova *slovná kniha, kniha slov;* porov. aj nem. *Wörterbuch;* je to spodstatnené prídavné meno utvorené od základu *lexis* — slovo). Medzinárodných slov utvorených touto slovotvornou príponou máme mnoho. V gréčtine sa ňou tvorila prídavné mená, a to na *-ikos* mužského, na *ikē* ženského a na *-ikon* stredného rodu. Naše slová *matematika, logika, fyzika* atď. sú v skutočnosti takýmito spodstatnenými prídavnými menami ženského rodu — v gréčtine mali podobu *mathēmatikē, logikē (technē* — umenie) a *fysikē (theoria* — pozorovanie, skúmanie, vedecké poznanie).

Morfematické členenie slova *chronostikon* ukazuje, že tu nemáme do činenia so slovotvornou príponou *-ikos: chron-o-stik-on.* Morféma *-stik* je totožná s korennou morfémou slova *stichos.*

Napokon k tejto problematike pripájame aj vecnú poznámku. O chronostichu by sa malo hovoriť iba vtedy, keď príslušný chronogram má veršovanú podobu, napr.: *FranCorVM tVrbIs sICVLVs fert fVnera Vesper.* Tu je uvedený rok 1282, keď sa na Sicílii odohrali známe sicílske nešpory.

Chronostich je totiž iba osobitný veršovaný druh chronogramu. Ak teda hovoríme všeobecne, mali by sme používať iba termín *chronogram,* lebo každý chronostich je chronogram, ale nie každý chronogram je chronostich.

Š. Horváth

Jalovosť = neplodnosť i neoplodnenosť

V súvislosti s nenahonením, nekotnosťou a nematerstvom súk sme čítali o tzv. panenstve sučiek.

Sučka je šteňa — psie mláďa samičieho pohlavia, je to mladá suka. Všeobecne môžeme povedať, že všetko mladé, každé mláďa je od prírody panenské. To však neznamená, že o ktoromkoľvek neoplodnenom mláďati vo veku dospievania možno písať ako o panenskom. V každom jazyku sú slová, ktoré sú príznačné pre istú činnosť alebo oblasť, a ak ich prenášame do inej oblasti, pôsobia v nej rušivo a neprirodzene. Také je i slovo *panenstvo*. Panenstvo sa odjakživa spájalo s mladým človekom — devou. Panenstvo je stav panny. Je to termín patriaci výsostne do oblasti ľudskej. Čo nás vedie k tomu, aby sme ho prenášali do oblasti zvieracej a písali o panenstve sučiek? Nazdávame sa, že rozhodujúcim momentom tu bola falošná predstava, že iný primeranejší výraz na pomenovanie tohto biologického stavu zvierat nemáme. Treba povedať, že v slovenských slovníkoch by sme termín s takýmto významom hľadali zbytočne.

Pravdaže, to, čo v oblasti ľudskej pomenúvame termínom *panenskosť*, môžeme v oblasti zvieracej dobre vyjadriť termínom *jalovosť*.

Mnohí nad týmto tvrdením asi pokrútia hlavou, pretože termín *jalovosť* majú zafixovaný vo význame „neplodnosť, sterilita". Jalovosť však nemôžeme chápať iba ako neplodnosť, ale aj ako neoplodnenosť. Na dôkaz uvedieme tieto fakty:

1. Doklady zo staršej odbornej literatúry: *Pri čriede nemáme viac nežli 40-50 kráv na jednoho bujaka počítať, ponevač ináče mnoho kráv jalových zostane* (zdôraznil J. V.), *bujak sa pred časom pokazí a plemeno zakrpatie.* (Ján Nep. Gočár 1873, s. 231).

2. Každý skúsený ovčiar (bača, valach) i kraviar nám potvrdil, že *jalovka* je nenabratá (nenahonená, nenabehaná), teda neoplodnená ovca alebo krava. V reči ovčiarov je bežné vyjadrenie *„to je jalovka, zostala jalovou"*, ktoré značí „nenahonila sa túto jeseň". To však neznamená, že pri navracaní sa alebo na budúcu jeseň sa nenahoní. Jalovka vôbec nemusí byť sterilná. To značí, že jalovka nie je iba neplodná, ale aj neoplodnená krava (ovca).

3. Takýto význam slov *jalovka* a *jalovosť* máme prieskumom potvrdený z Liptova, Oravy, Kysúc, Turca, Zvolenskej župy, Novohradu, Gemera, Hontu, Nitrianskej župy, aj z Nadlaku (Rumunská socialistická republika).

4. Naše tvrdenie zreteľne dokazuje i nasledujúca sloha ľudovej piesne:

Na vrch na Poľane zahúkala sova,
tá naša Kornuta zostala jalová.
Pôjdem do jarmoku, kúpim si zván soli,
dám sa jej nalízať, aždaj sa nahorí.

5. Termíny *jalovička, jalovica, jalovina* nepomenúvajú sterilný čiže neplodný dobytok, ale n e o p l o d n e n ý dobytok. Jalovica nie je neplodná, ale n e o p l o d n e n á samica určená na plemenitbu (porov. aj heslo *jalovica* v SSJ I, s. 630). Podobne je to aj pri termíne *jalovina* (tamže). Jalovina je mladý hovädzí dobytok (jalovičky a býčky), z ktorého sa budú vyberať plemennice a plemenníky.

Z toho, čo sme uviedli, jednoznačne vyplýva, že termín *jalovosť* má dva významy, a to:

1. neplodnosť (sterilita),
2. neoplodnenosť (nonfertilizácia),

Samica (suka, králica, mačka, koza atď.), ktorá nebola oplodnená, a preto nemohla byť matkou, nie je panenská, lež j a l o v á. V súvislosti s takýmito samicami nemáme hovoriť a písať o panenskosti, ale o *jalovosti.*

J. Václavík

LITERATÚRA

GYÖRFFY, J.: Krátka náuka o hospodárstve so zvláštnym ohľadom na roľníctvo a na chovu dobytka. Pre IV., V. a VI. a pre opakovacie triedy ľudových škôl. V Ostrihome 1891.

Malé zrkadlo hospodárstva. K čítaniu a učeniu sa pre dedinskú mládež vydala Kraj. uh. hospodárska jednota. Poslovenčil Ján Nep. Gočár. Budapešť 1873.

ŠVEC, R.: Ovplyvňuje panenstvo zdravotný stav sučiek? Záhradkár a chovateľ, *9,* 1973, č. 10, s. 437.

Ks

SPRÁVY A POSUDKY

K šesťdesiatke Jozefa Ružičku

Časopis Kultúra slova si bez Jozefa Ružičku nemožno ani predstaviť. Bol jeho iniciátorom, zakladateľom (navrhol i jeho názov) a ustavičným žičlivým podporovateľom. Účinne radil pri zdokonaľovaní jeho obsahu i metód, prísne posudzoval nedostatky, aktívne prispieval svojimi článkami.

Preto si na stránkach Kultúry slova veľmi radi pripomíname, že 12. januára 1976 sa dožíva šesťdesiat rokov. Nemusíme tu azda rekapitulovať jeho životný beh i vedeckú kariéru. Nemusíme ani zdôrazňovať jeho všeobecne orientované práce zo začiatku vedeckej činnosti.

Musíme však vyzdvihnúť jeho rozsiahle výskumy gramatickej stavby slovenčiny (morfológie a syntaxe), lebo bez nich by nebolo ani terajšieho širokého záujmu o súčasnú spisovnú slovenčinu a jej kultivovanie. Už v týchto výskumoch sa ukázala základná pracovná metóda Jozefa Ružičku: vyzdvihovať sporné, nejasné, nedoriešené otázky, upriamovať na ne svoju pozornosť i záujem spolupracovníkov, riešiť tieto otázky na základe bohatého materiálu i jasného teoretického postoja.

Tento spôsob práce uplatňuje J. Ružička aj na takom málo prebádanom poli, ako sú dejiny súčasného spisovného jazyka, analýza súčasného stavu i vývinových tendencií spisovnej slovenčiny. Výsledky svojich výskumov v tejto oblasti zhrnul J. Ružička v troch knižných prácach: *Spisovná slovenčina v Československu* (pripravené je druhé, zrevidované vydanie), *Rozvoj spisovnej slovenčiny v socialistickom Československu* a *Spisovná slovenčina v Československu* (3. kapitola v Dejinách spisovnej slovenčiny II).

S týmito prácami veľmi úzko súvisí praktické pôsobenie J. Ružičku v oblasti jazykovej kultúry, ale aj úsilie o vypracovanie teoretických základov pestovania jazyka. Nemožno nespomenúť, že práve J. Ružička začal prebojúvať zásadu jazykovej prevencie oproti dovtedy praktizovanej jazykovej terapii. Nemožno nezdôrazniť, že pri riešení všetkých otázok, ktoré nastoľuje každodenná prax v jazykovom dorozumievaní, starostlivo zvažuje súčasný stav u autorov umeleckej i odbornej literatúry, ale i požiadavky vyplývajúce z chápania jazyka ako systému, rešpektujúc pritom potreby jazykového dorozumievania v rozvitej socialistickej spoločnosti.

Nedá nám neodcitovať tu záver z poslednej Ružičkovej práce (priznáme sa, rozšírený z konštatovaní o slovnej zásobe na celý jazyk): „Slovenčina sa rozvíja podľa vlastných vývinových zákonov a začleňuje sa medzi vyspelé kultúrne jazyky ako rovnocenný partner. Slúži celej spoločnosti ako spoľahlivý dorozumievací prostriedok filozofie, vedy, techniky, politiky, hospodárstva, umenia i každodenného spoločenského i súkromného styku. Spisovná slovenčina je bohatá, dokonalá a krásna, vyhovuje rozumu, citu i každej činnosti moderného človeka."

To je postoj Jozefa Ružičku, postoj dobrého znalca i úprimného obdivovateľa spisovnej slovenčiny, vedeckého pracovníka i zapáleného bojovníka, prísneho posudzovateľa i dobrého človeka.

Želáme mu ešte veľa krásnych chvíľ v podniknutom vedeckom zápase i v priateľskom spolunažívaní.

J. Horecký

Pekná a dobrá učebnica

Naša spoločnosť venuje mimoriadnu pozornosť výchove odborného dorastu a v tomto rámci aj odbornému školstvu. Štatistiky ukazujú nebývalý rozvoj odborného školstva za ostatných tridsať rokov. Tento fakt si vyžaduje pomoc všetkých zainteresovaných odborníkov, najmä pomoc skúsených ľudí, ktorí môžu odborne aj spoločensky zodpovedne vychovávať mladé kádre. Do rámca tejto pomoci mládeži patrí aj tvorba učebných pomôcok, najmä učebníc základných predmetov.

V tejto poznámke chceme upozorniť na celoštátnu učebnicu *Vnútorné choroby* z pera autorskej dvojice MUDr. Bohuslava Finďu a MUDr. Ireny Finďovej (Vydavateľstvo Osveta, Martin 1975, 473 s.), pretože je to veľmi dobre vyhotovená a tiež primerane koncipovaná učebnica pre stredné zdravotnícke školy.

Pri posudzovaní učebnice treba konštatovať, že sa až úzkostlivo dodržiava normovaná terminológia a že vzhľadom na stredný stupeň školy sa používajú slovenské termíny ako základné (ak sú všeobecne známe, ako *svrbľavka, ruža, záškrt, málokrvnosť, žltačka* a pod.) a medzinárodné ako druhotné v zátvorkách *(pruritus, erysipelas, diftéria, anémia, ikterus),* ale ináč sa do istej miery dáva prednosť medzinárodnej terminológii, čo je správne aj z hľadiska vlastnej odbornosti, aj z hľadiska určenia knihy ako celoštátnej učebnice (pravda, celoštátna učebnica by si vyžadovala aj ohľad na vzťahy medzi slovenčinou a češtinou, aspoň v rámci indexu termínov na konci knihy).

Rovnako treba konštatovať, že sa v posudzovanej učebnici dobre rieši problém stavby textu. Ide v prvom rade o členenie výkladu a potom o využívanie syntaktických prostriedkov odborného štýlu. Treba súhlasiť s úsilím autorov písať jednoducho, používať základné typy viet a súvetí, dávať prednosť slovám, zvratom a konštrukciám, ktoré na seba neupozorňujú svojou exkluzívnosťou. Vycibrené jazykové vedomie autorov sa kladne prejavuje v citlivých miestach kultúry spisovnej slovenčiny, hoci v niektorých prípadoch by sa mohli tlmiť charakteristické črty autorovho idiolektu.

Osobitne možno spomenúť, že aj grafická úprava a ilustračný aparát prispievajú značnou mierou k vysokej úrovni posudzovanej učebnice.

J. Ružička

Úvahy o umeleckom prednese

(Ján Findra: *Umenie prednesu.* Bratislava, SPN 1975, 210 s.)

Autor člení svoju publikáciu na štyri kapitoly:

1. Základné teoretické problémy umeleckého prednesu.
2. Umelecký prednes prózy.
3. Metodicko-praktické otázky umeleckého prednesu.
4. Analýza textu a prednes.

SAV - Bratislava - Ústav slovenského jazyka - KNIŽNICA

Podáva v nich jednak súhrn doterajších poznatkov z teórie umeleckého prednesu, ako ich poznáme zo zborníka prác *Slyšet se navzájem* (red. V. Justl), z prác J. Mistríka, V. Záborského, V. Ruska, L. Rybára a z predchádzajúcich prác samého autora. Neostáva však iba pri sumarizovaní, lež úspešne a prenikavo ďalej rozvíja teóriu umeleckého prednesu na osoh tohto druhu reprodukčného umenia u nás.

Pôsobnosť J. Findru v teórii umeleckého prednesu, ale aj pri recitačnej praxi je v celoslovenskom meradle značná a dosť výrazná, pretože svoje bohaté poznatky a bádateľské úsilie aplikuje ako vysokoškolský učiteľ, aj ako školiteľ amatérskych recitátorov, ďalej ako člen rozličných súťažných porôt a ako verejný osvetový pracovník. Preto bude na mieste všimnúť si jeho základné tézy, ktorými chce vyhraňovať vkus recitátorov, režisérov, členov porôt a všetkých, čo sa zúčastňujú na výchove budúcich pedagógov a umelcov slova. Findrov prístup k problematike recitačného umenia je v prevažnej miere racionálny a špekulatívny, jeho kritériá sú viac kritériami štylistika a jazykovedca ako estéta. A tak vo Findrovom diele recitátori dostávajú dosť konkrétne rady nielen „ako nerecitovať", ale aj „ako recitovať" — na rozdiel od iných prác tohto druhu.

Vo všetkých svojich doterajších prácach o prednese sa J. Findra prejavil ako nepriateľ pátosu a patetizácie umeleckej výpovede, podmaľúvania, prežívania, prekresľovania, sentimentalizácie a citovo angažovaného recitátorského štýlu. Propagoval a propaguje tzv. civilný štýl, ktorý v poslednej práci nazval dobovým štýlom, lebo je podľa neho v súlade s celkovým súčasným vkusom spoločnosti. Týmto štýlom odporúča recitovať nielen textové predlohy súčasných spisovateľov, ale aj poéziu štúrovcov, Hviezdoslava. Dobovým štýlom rozumie Findra viac racionálny, triezvy a tlmený prednes ako otvorený, zacielený na efekt.

I keď je vo Findrových postrehoch a postulátoch veľa správneho, s čím možno jednoznačne súhlasiť, s niektorými jeho vývodmi jednako len súhlasiť nemožno práve pre ich kategorickosť. Vezmime si napríklad termín *pátos — patetický.* Možno pátos apriórne zavrhnúť a vylúčiť zo súčasného reprodukčného umenia, z umeleckého prednesu? Ak pátos nechápeme v chybnom, posunutom a pejoratívnom význame, istotne nie. Ale termín *pátos (patetický)* je vo Findrovej práci synonymom gýču. Keby to tak bolo, potom by pátos ako odborný termín v oblasti umenia vôbec neobstál.

Pátos je vzlet, je umelecká vznosnosť, vysoká angažovanosť umelca, je naozajstná a oprávnená citovosť, a ak je takýto štýl prednesu opodstatnený predlohou, dobovými súvislosťami a bežnými štýlotvornými činiteľmi, pátos a patetickosť majú svoje miesto v reprodukčnom umení aj dnes. No Findra má pravdu v tom, že k pátosu zavládla apriórna nedôvera. Na vine však nie je pátos, lež to, že patetický prednes veľmi zovšeobecnel, bolo ho priveľa, nie vždy bol opodstatnený a pričasto zastieral nedostatok prednášateľovej umeleckej zrelosti, jazykovej kultivovanosti, jeho neskúsenosť a iné nedostatky. Ťažko si možno predstaviť nepatetickú recitáciu Chalupkovej básne *Mor ho!* v čase povstania, alebo Sládkovičovej *Maríny* v kruhu mladých.

Findra je proti „ukazovaniu citov a citíkov" v recitačnom umení. Rozličné slovesné umelecké diela mávajú okrem racionálnych, fantazijných apelov aj emocionálne apely. Možno povedať, že poézii je citovosť imanentná. Preto by

bolo azda správne horliť nie proti citovosti prednesu, ale skôr proti citovej plytkosti, neúprimnosti, proti recitátorovej a poslucháčovej neschopnosti správne reagovať na citové impulzy, proti chudobnosti citových registrov v psychike niektorých mladých recitátorov. A recitátorské odemocionalizovanie textovej predlohy je čin, ktorý by si prednášajúci jednoducho nemal už z ohľadu na autora dovoliť.

Máme námietky aj proti termínu *dobový štýl*, lebo v ňom vidíme vlastne módnosť a módnosť nemusí vždy byť znakom a podmienkou umeleckej hodnoty. Findrove časté varovania pred romantickou citlivosťou prednesu by boli azda aj prijateľné, keby boli viac vyvážené výstrahami pred nebezpečenstvom z druhej strany (tie sa na niektorých súťažiach črtajú už v konkrétnych podobách), pred hrozbou neosobného a koženého administratívneho štýlu.

Recitačné umenie je typicky reprodukčné tvorivé umenie. Treba v ňom umelcovi (recitátorovi) ponechať voľné pole, aby v súlade so zvolenou predlohou a s intenciami básnika realizoval vlastný umelecký zámer. Recitátorovo vystúpenie má vždy vyjadrovať úctu a lásku k umeniu, úctu k poslucháčovi a má byť spoločenským prínosom. Hodnotenie recitačného úkonu v prvom rade podľa toho, či sa recituje v dobovom štýle alebo nie, by vo vývine recitácie prinieslo celkom isto stagnáciu, znamenalo by strach a opatrnosť experimentovať a vôbec recitačne vystupovať.

Toto sú jediné naše výhrady a pripomienky ku koncepcii umeleckého prednesu, ako ju chápe a podáva vo svojej najnovšej knihe J. Findra.

Cenné a nové sú Findrove zistenia o recitácii umeleckej prózy. V tejto kapitole autor presvedčivo dokazuje, že textová predloha modernej prózy môže byť neobyčajne zložitá a na recitátorovu prípravu náročnejšia ako príprava prednesu básne. Jeho zistenia sú o to cennejšie, že sú názorné, doložené konkrétnymi príkladmi a rozbormi.

Findrovo dosiaľ najrozsiahlejšie a najobsažnejšie slovenské dielo z teórie umeleckého prednesu je cenným prínosom v našej odbornej literatúre tohto druhu. Svedčí o tom, že sa autor správne díva na umelecký prednes ako na významný nástroj ideovej, jazykovej, estetickej a spoločenskej výchovy, na formovanie kultúrneho profilu človeka socialistickej spoločnosti.

L. Rybár

SPYTOVALI STE SA

Sebastián/Šebastián, Agnesa/Agneša, Mengušovce. — Pri preberaní cudzích mien sa v slovenčine uplatňujú rozličné slovakizačné tendencie. Napr. pôvodná hláska *s* sa často nahrádza spoluhláskami *š, z* a *ž*, ako je to v menách *Šimon, Šalamún, Konštantín, Štefan, Školastika, Krišpín, Matúš, Barnabáš* (a iných menách na *-áš), Alfonz, Jozef, Alojz, Zuzana, Rozália, Zelma* (aj v poslovenčenej podobe *Želmíra), Mojžiš, Žofia, Žigmund, Alžbeta.*

Niektoré mená majú dvojaké podoby, napr. *Sebastián* i *Šebastián, Agnesa*

i *Agneša.* Dublety (dvojtvary, tvary s rovnakou platnosťou) sú aj pri iných rodných menách, napr. *Elena — Helena, Andrej — Ondrej, Pavel — Pavol, Apoliena — Apolena, Flóra — Flora, Kordula — Korduľa, Dagmar — Dagmara, Paulína — Paula, Radomila — Radmila.* V hovorených prejavoch sa aj dvojica *Anna — Hana* chápe ako dvojtvar, t. j. ako dve podoby jedného mena. Dvojtvar je aj v českom mene *Otokar — Otakar.* No správne sú len formy *Klement, Estera,* kým podoby *Kliment, Ester* sa hodnotia ako zastarané.

Tendencia nahrádzať pôvodnú hlásku *s* blízkou spoluhláskou *š,* najmä v skupinách spoluhlások, sa prejavuje aj pri všeobecných názvoch, napr. *inštitút, šľabikár.* (Porov. v článku Š. Peciara, KS, *6,* 1972, s. 343 a A. Jánošíka, SR, *13,* 1947—48, s. 273). V češtine je tento jav zriedkavejší. Naproti tomu pri hláske *c* a *č* je opačná tendencia. V slovenčine je napr. *cirok, palacinka, cesnak,* ale v češtine *čirok* (popri *cirok), palačinka, česnek,* ale zase naopak v slovenčine je *Švajčiarsko,* v češtine *Švýcarsko.*

Spoluhláska *s* sa nesprávne vyslovuje a často aj píše ako *š* aj v miestnom názve obce *Mengusovce* (teda ako *Mengušovce).* Na výslovnosť so *š* tu zrejme vplývajú mená typu *Hanušovce, Tomášovce.* Tu je jediná správna výslovnosť a písanie so spoluhláskou *s,* t. j. *Mengusovce.* Názov obce je totiž utvorený od mena majiteľa, ktorý sa volal *Mengus.* Preto sa tu nemôže uplatniť tendencia nahrádzať pôvodnú spoluhlásku *s* spoluhláskou *š,* ako je to pri niektorých spomínaných všeobecných názvoch.

Správne sú teda obidve formy rodných mien *Sebastián* i *Šebastián, Agnesa* i *Agneša,* ale pri zemepisnom názve podtatranskej obce je správna jediná forma, a to *Mengusovce.*

K. Palkovič

O vyjadrení Kto poznáte? — Čitateľ E. J. z Nitry sa spytuje, či je správne vyjadrenie *Kto poznáte* vo vete: *Kto poznáte spomínaných zamestnancov nášho podniku?*

V syntagme *kto poznáte* sa spájajú dve jazykové jednotky, ktoré sa z hľadiska morfologickej kategórie čísla nezhodujú, hoci je to spojenie podmetu s prísudkom: zámeno *kto* je v jednotnom čísle a slovesný tvar *poznáte* je v množnom čísle. Zámeno *kto* má iba jednotné číslo, ale pri jeho konkrétnom používaní vznikajú situácie, keď sa prísudkové sloveso pri tomto zámene používa v množnom čísle. Tak je to pri priamom oslovení — používa sa 2. osoba mn. čísla prísudkového slovesa (pozri Morfológia slovenského jazyka, s. 285). Takéto spojenie možno použiť v súkromnom dialógu alebo vo verejnom prejave, ak sa prednášajúci obracia otázkou na celý kolektív prijímateľov prejavu. V obidvoch prípadoch je spojenie zámena *kto* a prísudkového slovesa v množnom čísle správne. Napr. *Kto viete poradiť? Kto nepoznáte nové sídlisko? Kto ste sledovali televíznu hru* a pod.

Veta v úvode, na ktorú nás upozornil čitateľ, je teda správna, keďže ide o oslovenie poslucháčov v prejave. Treba však pripomenúť, že tento vyjadrovací prostriedok je príznakový, nie neutrálny. Neutrálny spôsob vyjadrenia je *Kto z vás pozná? Ktorý pozná?*

E. Bajzíková

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 10, 1976, číslo 1. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Parákoová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1976.

Cena Kčs 3,—